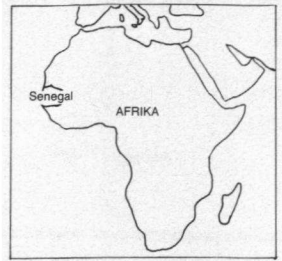

Ontwikkelingssamenwerking en vogelbescherming

Jan Betlem *

Inleiding

Bij de term ontwikkelingssamenwerking wordt veelal in eerste instantie gedacht aan voedsel- en noodhulp in verre landen. Ontwikkelingsprojecten met daarin ecologische aspecten zijn echter binnen de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking een duidelijke plaats aan het veroveren. Weliswaar zijn er geen natuurbeschermingsprojecten in engere zin (helaas werd een aparte begrotingspost voor ecologie door de minister van Ontwikkelingssamenwerking in 1983 afgewezen) maar in plattelandsonwikkelingsprojecten worden activiteiten die bijvoorbeeld gericht zijn op stabiel bodembeheer momenteel ter dege ondersteund. Daarnaast is een toenemend aantal bosbouwprojecten in uitvoering (meerdere worden voorbereid) waar bijvoorbeeld door het herstel of de bescherming van de lokale natuurlijke vegetatie ten behoeve van energievoorziening (brandhout!) de ecologiecomponent ruime aandacht krijgt. Dit artikel gaat over een van deze specifieke bosbouwprojecten: het in 1984 gestarte herbebossingsproject 'Projet Bois de Villages et la Reconstitution des Forêts Classees de Gonakie' in Noord-Senegal en toont het belang van langdurige voortgang van deze vorm van ontwikkelingssamenwerking.

Projekt Gonakie

In het begin van de jaren tachtig werd door de Senegalese en Nederlandse overheid overeengekomen dat Nederland de Senegalese bosdienst financiële en technische bijstand zou verstrekken voor met name genoemde activiteiten binnen de vallei van de Senegalrivier (Noord-Senegal). De activiteiten worden in de vorm van een project uitgevoerd onder de verantwoordelijkheid van het Senegalese ministerie van Natuurbescherming in een circa 120.000 ha. groot deel van de riviervallei. Hoewel reeds eerder operationeel begonnen de activiteiten in het veld in 1986 daadwerkelijk vorm te krijgen. Twee uitvoeringsprogramma's met elk respectievelijk een Senegalese en een Nederlandse deskundi-

ge zijn sindsdien hoofdactiviteiten van het project. Het totaal wordt ondersteund door een voorlichtingsequipe welke voor de beide programma's ondersteunend werkt met name voorlichtings en bewustwordingsactiviteiten. Het ene programma richt zich op de activering van de lokale bevolking en beoogt lokale herplant van meestal inheemse boomsoorten op dorpsniveau (sociale herbebossing). Het andere programma heeft tot doel de 21 staatsbossen (met een totaal oppervlak van circa 17.000 ha) te lokaliseren, te beschermen en te herstellen c.q. beheersplanning voor te bereiden. De voorlichtingsequipe heeft naast ondersteuning de taak het introduceren van houtzuinige oventjes ten behoeve van de lokale bevolking.

Illegale fabricage van houtskool in het Staatsbos Diarra, 1986.

Foto naar een dia van Jan Betlem.

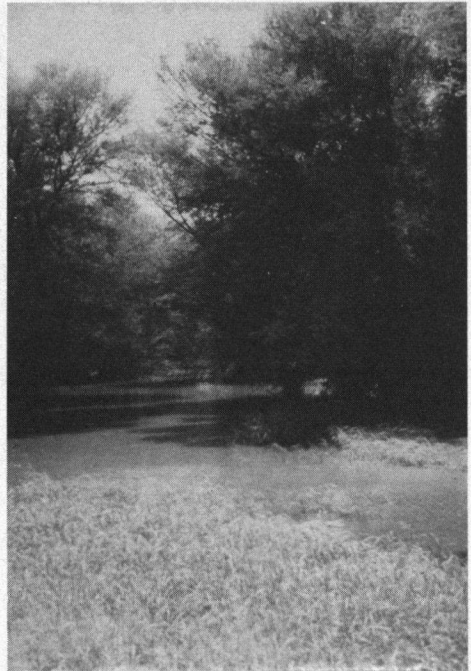
soort	status
Witgatje (<i>Tringa ochropus</i>)	+
Oeverloper (<i>Tringa hypoleucos</i>)	+
Tortelduif (<i>Streptopelia turtur</i>)	+
Dwergooruil (<i>Otus scops</i>)	+
Bijeneter (<i>Merops apiaster</i>)	*
Hop (<i>Upupa epops</i>)	+
Draaihals (<i>Jynx torquilla</i>)	+
Boerenwaluw (<i>Hirunda rustica</i>)	*
Huiszwaluw (<i>Delichon urbica</i>)	*
Gele Kwikstaart (<i>Motacilla flava</i>)	+
Witte Kwikstaart (<i>Motacilla alba</i>)	+
Boompieper (<i>Anthus trivialis</i>)	+
Gekraagde Roodstaart (<i>Phoenicurus phoenicurus</i>)	+
Nachttegaal (<i>Luscinia megarhynchos</i>)	+
Kleine Karekiet (<i>Acrocephalus scirpaceus</i>)	*
Orpheusspotvogel (<i>Hippolais polyglotta</i>)	*
Vale Spotvogel (<i>Hippolais pallida</i>)	+
Orpheusgrasmus (<i>Sylvia hortensis</i>)	+
Tuinfluitier (<i>Sylvia borin</i>)	*
Zwartkop (<i>Sylvia atricapilla</i>)	+
Grasmus (<i>Sylvia communis</i>)	+
Kleine Zwartkop (<i>Sylvia melanocephala</i>)	+
Baardgrasmus (<i>Sylvia cantillans</i>)	+
Fitis (<i>Phylloscopus trochilus</i>)	*
Tijftjaaf (<i>Phylloscopus collybita</i>)	+
Bergfluitier (<i>Phylloscopus bonelli</i>)	+
Grauwe Vliegenvanger (<i>Muscicapa striata</i>)	*
Bonte Vliegenvanger (<i>Ficedula hypoleuca</i>)	+
+ = overwinteraar	
* = trekker	

Waargenomen trekvogels in de overstromingsbossen in Noord-Senegal (naar Morel 1968).

Klimaat en vegetatie

Het klimaat in Noord-Senegal is gekenmerkt door een korte regentijd (juli-september, gemiddeld periode 1960–1985 circa 200 mm./jaar) en een lange en hete droge tijd (maximum temperatuur tot 46° C) met een hoge potentiële evaporatranspiratie en meestal vergezeld van stof- en zandstormen.

Jaren van relatieve droogte zijn een cyclisch terugkerend verschijnsel in de Sahel (ook de jaren rond 1940 en 1959 waren relatief droog) maar de droogteperiode van de jaren zeventig was exceptioneel. De Senegalrivier kenmerkte zich voor de jaren zeventig als een overstromingsrivier: inondering van de riviervallei zette in het verleden met een bijna jaarlijks ritme enorme oppervlakten enkele weken onder water (bij grote overstromingen tot 500.000 ha. en meer!). In het begin van deze eeuw was het project gebied nog bedekt met een aan specifiek klimaat, bodem en overstromingsregime aangepaste vegetatie van hoofdzakelijk *Acacia nilotica* ssp. *tomentosa* (lokale naam: Gonakie). Historische beschrijvingen geven een beeld van de destijds zeer rijke fauna: Afrikaanse Olifant (*Loxodonta africana*), Leeuw (*Panthera leo*) en diverse antilooptsoorten waren een normaal verschijnsel. Trekvogels uit noordelijk Europa vonden na de oversteek van de Sahara een voedselrijk bostype in de vorm van de circa 600 km lange oost-west lopende dichtbeboste riviervallei van de Senegalrivier. Door een cocktail van oorzaken echter is dit destijds zo rijke ecosysteem gedegradeerd tot een momenteel kaal en leeg landschap waar wind- en watererosie vrij spel hebben. Uit recente inventarisatiege-

Rivierbos van *Acacia nilotica* ssp. *tomentosa* (F.C. NDIawarra 1987).

Foto naar een dia van Jan Betlem.

gevens van het project is gebleken dat van het oorspronkelijke bosbestand nog maar zeer weinig over is en bestaat uit:

- S t r u i k s a v a n n e**; een vegetatietype met als belangrijkste boomvormende soorten *Balanites aegyptiaca*, *Acacia radiana*, *Ziziphus mauritiana*: komt voor op niet-overstromingsgronden, in het algemeen licht bebost, kruidenlaag groeit snel na de eerste regens en verdort direct daarna, in projectgebied rest nog circa 4500 ha; dit vegetatietype komt grotendeels overeen met het direct buiten de riviervallei voorkomende vegetatietype ten noorden en ten zuiden van de vallei.
- R i v i e r b o s**; rijkste vegetatietype met als dominante soort *Acacia nilotica* ssp. *tomentosa*, prefereert overstromingsgebieden (natuurlijke verjonging van deze soort is aan tijdelijke overstroming gebonden), rijke kruidenlaag welke circa zes maanden groen blijft, restant in projectgebied nog circa 1200 ha gedegradeerd rivierbos.

Vegetatie en vogels

Vogelonderzoek in het noorden van Senegal is sinds 1955 uitgevoerd door het echtpaar Morel (verbonden aan het inmiddels opgeheven Station d'Ecologie Richard Toll, Senegal, een veldbiologisch station van het ORSTOM, Parijs). In 1968 zijn door G. Morel onderzoeksresultaten gepubliceerd over het belang van de verschillende vegetatietypen voor vogels. Het rivierbos met *Acacia nilotica* bleek gedurende de regentijd het kleinste aantal (Afrikaans tropische- als trek-) vogels te herbergen maar dit aantal liep op direct na de regens tot een aantal van 110 vogels/ha (tot 52 verschillende soorten) gedurende de ge-

Bloeiwijze en vrucht van *Acacia nilotica* ssp. *tomentosa*.
Foto naar een dia van Jan Betlem.

hele droge tijd. Het grootste aantal trekvogels (23/ha) in het rivierbos werd waargenomen in november, direct na de regentijd. Veel voorkomende soorten waren *Sylvia spec.* en Vale Spotvogel (*Hippolais pallida*). De struiksavanne in en buiten de riviervallei bevatte in de regentijd tot maximaal 38 soorten (max. 10 vogels/ha.) geteld. Het aantal palearctische trekvogels in de struiksavanne varieert niet veel en bedraagt ongeveer 3/ha. Het is gezien het bovenstaande duidelijk dat voor zowel de Afrikaans-tropische vogels als voor de trekkers uit Noord-Europa de rivierbossen voor enorme waarde zijn, met name tijdens de droge tijd als de vegetatie elders verdort en/of minder insectenrijker wordt (in de literatuur wordt de *Acacia nilotica* omschreven als een insectenrijke boomsoort). Circa 70% van de waar-

genomen vogelsoorten betrof insectenetters. Factoren die het rivierbos het gehele jaar door aantrekkelijk maken voor vogels zijn het microklimaat (schaduw), nabijheid van water, grote hoeveelheid beschikbaar voedsel voor insectenetters, goede bescherming tegen predators (sterk bedoornde takken van *Acacia*). Rivierbos van *Acacia nilotica* vormt een van de weinige bekende slaapplekken van de Dwergooruil (*Otus scops*) welke bekend zijn in West-Afrika: in 1987 werd één exemplaar in lage Gonakie-begroeiing gevangen en geringd in de omgeving van Podor. Betlem & Morel (1988) betitelden het Gonakierivierbos als een refugium voor vogels in de droge tijd en een etappe voor trekvogels gedurende de trek.

Na de houtkap blijft een kaal en leeg landschap over. Staatsbos Diarra, 1987.

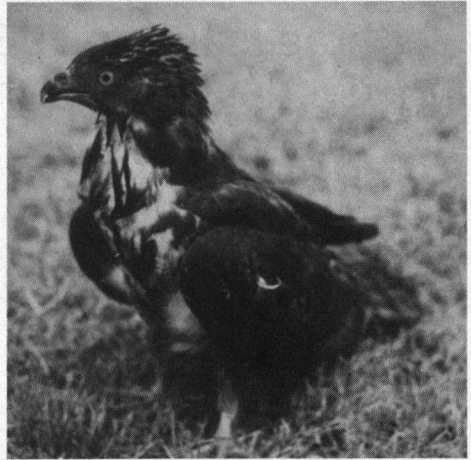
Foto naar een dia van Jan Betlem.

Gevolgen van de ontbossing

Een van de 'gevolgen' van de ontbossing (reeds in de jaren veertig en vijftig) was dat de toenmalige koloniale overheerser (Frankrijk) –waarschijnlijk uit economisch belang– in het toenmalige Frans-West-Afrika een aantal bosconcentraties van Gonakie classerde als Staatsbos. Desalniettemin zijn nagenoeg al deze staatsbossen in Noord-Senegal momenteel kaaggeapt. Zoals de Olifanten en Leeuwen reeds in het begin van deze eeuw uit het noorden zijn verdwenen door het snel minder worden van het bosareaal, zo zal de grootschalige ontbossing van de riviervallei zoals dit de laatste decennia tot op heden heeft plaatsgevonden uiteraard ook gevolgen hebben voor de vogelbevolking. Soorten welke in Noord-Senegal aan de rand van hun verspreidingsgebied voorkomen zijn reeds drastisch in aantal achteruitgegaan (bijvoorbeeld *Podica senegalensis*). Watervogels welke vanoudsher de Gonakie gebruikten als nestboom (zoals Aalscholvers en Lepelaars) zijn volgens verscheidene publicaties eveneens drastisch in aantal afgenomen. De gevolgen voor de trekvogels zijn minder duidelijk hard te maken maar het ontbreken van een aantoonbaar belangrijke schakel op de trekroute en het wegvallen van een toevluchtsoord gedurende de droge tijd zijn factoren welke zeker niet bevordelijk zijn voor de vogelstand en deze zullen ongetwijfeld hebben bijgedragen aan de alom bekende achteruitgang van trekvogels welke in West-Afrika overwinteren.

Naast de Senegalese Hop (*Upapa epops senegalensis*) kan men in de rivierbossen van Noord-Senegal ook de Hop (*Upupa epops*) als wintergast aantreffen.
Foto naar een dia van Jan Betlem.

De Wespendif is in West-Afrika een wintergast.
Foto naar een dia van Jan Betlem.

Ontwikkelingssamenwerking en herstel bosvegetatie

Onder andere door de ontwikkelingssamenwerking-relatie tussen Nederland en Senegal is de Senegalese bosdienst financieel en technisch in staat om gedurende een jarenlange periode daadwerkelijke bescherming te bieden aan de laatste Gonakiebosrestanten in het valleigebied in Noord-Senegal. Tevens kunnen voor de Gonakie potentieel-gunstige terreintypen worden beschermd zodat de vegetatie zich daar kan herstellen met alle daarbij behorende gunstige gevolgen voor de (avi-)fauna. Beheersplannen voor de eerste Staatsbossen worden momenteel voorbereid. Voorlichting in de dorpen en dorpsaanplant door de bevolking zelf leidt tot een mentaliteitsverandering en tot de produktie van gebruikshout ten behoeve van de energievoorziening. Samen met het gebruik van houtzuinige oventjes kan de druk op de natuurlijke vegetatie verder afnemen. Na enkele jaren van programma-uitvoering zijn de resultaten al zeer verheugend: percelen met (snelgroeïende!) *Acacia* zijn daadwerkelijk beschermd, nieuwe aanplant vindt plaats in samenwerking met de lokale bevolking, acceptatie van andere kooktechnieken (met andere houtoventjes) is grootschalig en bovenverwachting groot. Een en ander zal op de lange termijn (men moet daarbij denken aan een interventieperiode van toch zeker minimaal twintig jaar) een herstel van de natuurlijke vegetatie en een evenwichtiger gebruik en beheer daarvan moeten bewerkstelligen. Niet alleen de mensen maar het hele ecosysteem (inclusief vogels) vaart daar wel bij, dank zij een moderne vorm van ontwikkelingssamenwerking.

■ J. Betlem, per adres Pastoor Dubarstraat 1, 6181 HZ Eindhoven.

LITTERATUUR:

- Betlem, J. (1988): Le changement de la couverture arboree des forêts de Gonakie sur l'île a Morphil entre 1954 et 1986. Note Technique n° 4 du Projet Gonakie, Ministère de la Protection de la Nature, Podor, Senegal.
- Betlem, J. & Morel, G. (1988): The use of *Acacia nilotica* riverine forests of Senegal by birds and particularly by Palearctic migrants. Paper presented on 7th Panafrican Ornithological Congress, Nairobi, Kenya.
- Morel, G. (1968): Contribution à la synecologie des oiseaux du Sahel senegalais. Mémoires ORSTOM n° 29, Paris.
- Perrotete, M. (1833): Voyage de Saint Louis, chef lieu du Sénégal a Podor fait en 1825. Nouvelles Annales des Voyages et des Sciences Géographiques, 15ème année.